

Михаило Петровић АЛАС

ЖИВОТ
дело
време

Српска академија наука и уметности

МИХАИЛО
ПЕТРОВИЋ
150 АЛАС
година од рођења

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ АЛАС: ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ
ПОВОДОМ 150 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Издаје

Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

За издавача

академик Владимир С. Косић

Главни уредник

академик Марко Анђелковић

Уредници публикације

академик Сиван Пилиповић
академик Градимир В. Миловановић
проф. др Жарко Мијајловић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић-Лекић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Избор ликовних прилога

Маја Новаковић

Лектура и коректура

Невена Ђурђевић
Снежана Крсић-Букарица

Штампа

Планета принт, Београд

Тираж: 750 примерака

ISBN 978-86-7025-808-2

© Српска академија наука и уметности, 2019.

Издавање ове монографије потпомогнуто је средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и компаније Телеком Србија.

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ АЛАС
ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

ПОВОДОМ 150 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Репрезентативна издања, као што је ова монографија, подразумевају ангажовање, ентузијазам и сарадњу већег броја људи и институција. Овом приликом желимо да се захвалимо свима који су учествовали или на неки начин допринели или помогли настанак и објављивање овог дела.

Нашу захвалност на уложеном труду упућујемо пре свега ауторима тематских прилога који су на високом и стручном нивоу осветлили главна места из научне и личне биографије Михаила Петровића Аласа, а притом успели да очувају увек важну компоненту читљивости и занимљивости текста за општу публику. Захваљујемо се госпођи Снежани Крстић-Букарица и госпођи Невени Ђурђевић из Сектора за издавачку делатност САНУ за добро урађену лектуру и њиховом доприносу да лепо написана реч изгледа још лепше.

Монографија је илустрована многобројним фотографијама и копијама докумената које су добијене захваљујући љубазности Архива САНУ, Библиотеке САНУ, Математичког института САНУ, Архива Србије, господина Виктора Лазића из Удружења „Адлигат“, господина Јована Ханса Ивановића и његовој Фондацији „Михаило Петровић Алас“, ОШ „Михаило Петровић Алас“, Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“, Музеја града Београда, Завода за уџбенике у Београду, Виртуелној библиотеци Математичког факултета у Београду и Дигиталном легату „Михаило Петровић Алас“.

Издавање ове публикације финансијски су помогли ЈП „Србијагас“, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, пре свега кроз научне пројекте у којима учествује већи део аутора прилога, и компанија Телеком Србија. Упућујемо им велику захвалност за учињену помоћ.

На крају, захваљујемо се господину Мирку Милићевићу из издавачке куће „Досије студио“ за одличну техничку припрему монографије.

С. Пилиповић, Г. Миловановић, Ж. Мијајловић

САДРЖАЈ

7 | Реч уредника

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ АЛАС: ЖИВОТ И ДЕЛО

- 13 | Жарко Мијајловић, *Михаило Пејровић Алас и његово време*
35 | Стеван Пилиповић, *Академик Михаило Пејровић – доприноси у науци и настави*
65 | Градимир В. Миловановић, Миодраг Матељевић, Милољуб Албијанић,
Српска школа математике – од Михаила Пејровића до Шанијске листе
93 | Војислав Андрић, *Педагошки рад Михаила Пејровића*

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ У ФИЛОЗОФИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И ЈАВНОМ ЖИВОТУ

- 115 | Слободан Вујошевић, *Математичка феноменологија и филозофија математике*
127 | Никола Петровић Морена, *Математичка феноменологија између мита и стварности*
143 | Ђорђе Видановић, *Михаило Пејровић Алас и савремена когнитивна наука*
157 | Михајло Пангић, *О рибарству и књижевним радовима Михаила Пејровића Аласа*
171 | Милан Божић, *Путовање и јуџојиси*
185 | Ненад Теофанов, *Рибарење Михаила Пејровића – један поглед*

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ: ИЗУМИ И ПАТЕНТИ

- 201 | Радомир С. Станковић, *Хидроинтегратор Михаила Пејровића Аласа*
215 | Катица Р. (Стевановић) Хедрих, *Механика и инжењерство у делу Михаила Пејровића*
233 | Миодраг Ј. Михаљевић, *Михаило Пејровић Алас и државне шифре између два светска рата*

МАТЕМАТИЧКО НАСЛЕЂЕ МИХАИЛА ПЕТРОВИЋА, ПРИЛОЗИ

- 249 | Зоран Огњановић, *Тадија Пејовић и логика његова наследника Михаила Пејровића Аласа*
257 | Владимир Драговић, *Михаило Пејровић, алгебарска геометрија и диференцијалне једначине*

- 267 | Наташа Крејић, *Група за нумеричку математичку у Новом Сагу*
275 | Дора Селеши, *Михаило Пејровић Алас – научно завештање и савремене тјевине у теорији вероватноће*

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ У МЕДИЈИМА И АРХИВИМА

- 285 | Маја Новаковић, *Дигитализација наслеђа Михаила Пејровића Аласа*
299 | Марија Шеган-Радоњић, *Документи о Михаилу Пејровићу у архиву Математичког института САНУ (1946–1954)*

ГЕНЕАЛОГИЈА

- 309 | Бошко Јовановић, *Математичка генеалогја Михаила Пејровића Аласа*
329 | *Математичко генеалогско стабло Михаила Пејровића*, приредио Жарко Мијајловић
347 | Напомене

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ: ИЗАБРАНА БИБЛИОГРАФИЈА

- 359 | *Прилози библиографији и извори података*, приредили Жарко Мијајловић и Стеван Пилиповић

РЕЧ УРЕДНИКА

Већ први сусрет са делом Михаила Петровића указује на личност која је по многим одликама била полихистор. Академик Петровић био је пре свега надарен математичар и угледан професор Универзитета у Београду, али и рибар, књижевник, филозоф, музичар, светски путник и путописац. Имао је диплому из математике Велике школе у Београду и стекао лисанс из математике, физике и хемије на Сорбони. У 26. години, свега годину дана по завршетку редовних студија, на истом универзитету брани докторат математичких наука као студент чувених француских математичара Анрија Поенкареа, Шарла Ермита и Шарла Емила Пикара. Већ исте 1894. године постаје професор Велике школе и доноси дух француске математике у Београд. Тада почиње његово дуго и плодно путовање кроз науку док, захваљујући њему, Београд хвата корак у математичким наукама са другим великим европским центрима. Постао је покретач и вођа српске математике и снажно допринео духу савремене европске науке у Србији.

Петровић је подједнако добро познавао и добијао прворазредне резултате у неколико математичких области: диференцијалним једначинама, нумеричкој анализи, теорији функција комплексне променљиве и геометрији полинома. Занимао се и за природне науке, хемију, физику и биологију, у којима је такође објављивао научне радове. У научном раду задовољавао је строге стандарде најразвијенијих европских држава. У бриљантном успону, за свега неколико година, до почетка 20. века написао је тридесетак радова које је објавио у водећим европским математичким часописима. Зато је већ са 30 година изабран за члана Српске краљевске академије, а убрзо и многих иностраних академија и угледних струковних друштава. Доживео је такође највећу почасти светске математичке заједнице: налази се у малој групи математичара (13) који су имали бар пет пленарних или предавања по позиву на Светском конгресу математичара (ICM). Одржао је пет таквих предавања: 1908, 1912, 1924, 1928. и 1932. У математичкој заједници сматра се да је један овакав позив еквивалентан *“of an induction to a hall of fame”*. Поред тога, узима се да је Петровић основао нове научне дисциплине, математичку феноменологију и теорију математичких спектра. Изумео је неколико аналогних рачунских машина, имао техничке патенте и био главни криптограф српске и југословенске војске. До Другог светског рата, све докторске дисертације из математике које су одбрањене на Универзитету у Београду урађене су под његовим менторством. У вези са тим је и једно од највећих и најважнијих достигнућа

професора Петровића – оснивање српске математичке школе. Из ове школе изашао је велики број угледних математичара не само у Србији, већ и широм света.

Ове, 2018. године, српски математичари и Српска академија наука и уметности обележавају 150 година од рођења Михаила Петровића Аласа. Током године, Академија је организовала велику изложбу посвећену Петровићу, свечани скуп и конференцију. Ова монографија једно је од обележја овог важног јубилеја српске математике. О Петровићу се доста писало, крајем прошлог века објављена су његова сабрана дела. Зато су уредници и писци ауторских прилога имали доста тежак задатак да пронађу нове детаље из живота и дела професора Петровића. Тим пре што је његово дело огромно, креће се у разним правцима и обухвата теме које је на први поглед тешко спојити. Како је једном приликом споменуо Драган Трифуновић, Петровићев биограф и велики познавалац његовог дела, потребан је скоро читав један институт који би обухватио целокупно стваралаштво професора. Зато смо себи поставили релативно скроман циљ, да кроз избор тематских прилога осветлимо главна места у Петровићевом животном путу и делу, време и околности у којима је живео, као и то где се данас налази српска математичка школа. Аутори су у писању својих прилога избегавали техничке детаље и претерану употребу математичког језика. Отуда је монографија намењена општем читаоцу, пре свега онима које занима историја српске науке и како је она настајала на прелому 19. и 20. века, али и онима који желе да упознају живот једног изврсног математичара и универзалног ствараоца и, можемо сасвим слободно рећи, једне необичне личности.

Ж. Мијајловић, С. Пилиповић, Г. Миловановић

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ АЛАС:
ЖИВОТ И ДЕЛО

ПУТОВАЊА И ПУТОПИСИ*

Милан БОЖИЋ

Универзитет у Београду, Математички факултет

Увид у биографију Михаила Петровића Аласа, чак и сасвим овлашан, оставља утисак да је он био личност у сталном покрету. Разуме се, чак и коректно сачињене биографије могу да преваре, јер биографи, некад и несвесно, у њих уносе материјал у коме у животу „биографисаног“ има догађаја који се могу интерпретирати на различите начине. С друге стране, шта су друго путовања него догађаји?

Уосталом, мало који читалац би читао дугачке описе свакодневног живота јунака. Ако би се ту појавила каква занимљива анегдота, још којекако, али без тога простор остаје празан. Биографија Михаила Петровића Аласа, међутим, не оставља никакве сумње у нашу прву оцену. То се уосталом препознаје и у дословном и у пренесеном значењу.

У дословном значењу најважнији део његовог живота била су путовања, и то веома озбиљна. У епохи у којој је стасавао, путовање у Париз на даље школовање, после овдашње Велике школе коју је завршио, није био мали подухват. Потом, како су године одмицале, он је без „краја и конца“ негде путовао. Било да се то догађало у данашњим београдским предграђима, по рукавцима Дунава, где је и рибу ловио и новце зарађивао, било да је то било у светским ратовима где је или чувао живу главу или обављао важне државне послове, било да је то био поменути Париз коме се стално враћао, било да су то била путовања на „обичне“ научне скупове и састанке. У зрелим

* Проширен и допуњен рукопис првобитно објављен у каталогу *Михаило Петровић Алас: родоначелник српске математичке школе* (САНУ, 2018)

Лапонац, око 1930.
(Архив САНУ, 14188/13-5)

и радним годинама живота прошао је кроз низ светских престолица по научним и ратно-државним пословима, а не треба сметнути са ума ни да је радио и као шифрант српске, а касније и југословенске војске.

Међутим, путовања којима се у овом тексту бавимо сасвим су посебна, како у погледу времена и места тако и околности.

У четвртој деценији 20. века, а седмој деценији Петровићевог живота, догађа се значајан преокрет. Јер, између 1931. и 1939. он скоро свако лето проводи на дугим путовањима која су, неретко, била уз какву научну експедицију. Прокрстарио је практично, како се то са мало претеривања каже, целу земаљску куглу, од Северног до Јужног пола. Ваља поново нагласити да Петровић на ова путовања креће у позним годинама, када људи тих година ретко одлазе даље од кућног прага. Ни данас није уобичајено да неко оде изнад и испод два велика поларна круга, а поготову не тада, пре скоро сто година.

Конечно, и вероватно најважније, после тих путовања Михаило Петровић постаје и путописац. Објавио је низ књига, веома обимних путописа, које у *Сабраним делима* чине два позамашна тома.

Додатну нијансу тајновитости тим Петровићевим путовањима додаје и околност да их је он називао „научним експедицијама“, али да нигде не наводи не само мотиве – они, конечно, могу бити лична ствар – него ни изворе средстава и везе са истраживачима са којима је путовао.

Најпознатији Петровићев биограф Драган Трифуновић¹²¹, у свом *Лейојису живојиа и рада Михаила Петровића Аласа* веома темељно покрива четврту деценију 20. века, али нигде не наводи покретачке механизме за ова велика Петровићева путовања. Упоредо са тиме, а Трифуновић то педантно бележи, иза Петровића је остало небројено много писама, дописа и записа у којима се он обраћа својим пријатељима, рођацима, колегама – било научним било рибарским – државним властима и паравластима и многим другима.

Међутим, ни најдетаљнији преглед његове заоставштине не би могао да одгонетне како је он на та путовања доспео. Драган Трифуновић је желео да верује да је на њих ишао у какве научне, па самим тим и државно важне сврхе, као што су одгонетања магнетног поља Земље и кретања леда на половима, у сврху „изучавања могућности пловидбе бродова“. Разуме

Ескимски врачевци, око 1931. (Архив САНУ, 14197/II-3-6)

се, одмах се отвара питање зашто би земља, осиромашена и без знатног утицаја као Југо-славија, имала икакву улогу у тако скупим истраживањима.

Ипак, зна се да је Петровић имао бројне пријатеље и познанства, која је стекао пре свега школујући се у иностранству, у Паризу наравно, који су у позним годинама били довољно имућни за такве експедиције, а неко од њих је позвао и свог пријатеља Михаила Петровића. Ту тезу поприлично подржава околност да, рецимо, на прво путовање до Северног пола из Денкерка креће француска експедиција од шест чланова, која се придружује норвешкој која броји двадесетак људи. За оне који мање познају историју тог времена, Француска је тада била велесила, а Норвешка није. Писац ових редова је склон да поверује да је друга теорија тачна, али би такође волео да се испостави да је Михаило Петровић на тим путовањима порадио на значајним открићима која ће своју практичну примену имати у предстојећем рату. Па и да није, ипак је потомству оставио обимне књиге путописа снабдевене разноврсним коментарима, о којима ћемо нешто темељније говорити на крају текста. Ако би неко помислио да то и није неко велико достигнуће, ваља да размисли над околношћу да Срби, изгледа, путовањима нису нарочито склони.

Путовање прво (лето 1931)

Northward Ho!

Од Француске до Гренланда и замало до Северног пола.

Прва експедиција креће из историјски чувеног Денкерка. Иначе, путовање је одлично документовано у чему Петровић показује једну меру марљивости, типичну за природне научнике, а мање својствену математичарима. На неки начин, он показује и своју другу природу, која се вечно састојала у научно утемељеној радозналости према чулном

Лични предмети
Михаила Петровића,
верни савезници на
путу: кожни кофер са
иницијалима, метална
чаша у кожној футроли
са иницијалима,
индукциона батеријска
лампа (Luzy),
фотоапарат (Hutig
A:G Dresden, 1908).
И. Марковић, 2018.
(Фондација „Михаило
Петровић“)

свету који га окружује. Када креће, он се слика у униформи резервног официра, са двогледом и у чизмама¹²². Путују по заиста тешким рутама, чак и за данашње стандарде. Штавише, много више и храбрије него за данашње стандарде, јер би живе људе заменили дроновима и сателитима.

У путопису, а на основу тога је реконструисана тачна мапа путовања, Михаило Петровић прво даје краћи преглед руте. Онда се посвећује сликама које су оставиле највећи утисак. Ту су и ледене санте, и бели медведи и задаци научних експедиција. Петровић се попут антрополога бави Ескимима, њиховом привредом и начином живота.

„Од свега сам на своме необичном путу имао прилике видети, ништа ме није толико узбудило као сусрет са најпримитивнијим човеком који данас постоји на кугли земљиној, сусрет са првим Ескимом скитачем на кога смо наишли. Било је то створење обучено у медвеђу кожу [...] кад нас је спазило, створење је нагло устало, зграбило своје кратко копље и изгледало је у недоумици да ли да бежи или да остане на месту. То је био први Еским на кога смо наишли, и то прави Еским номад, који месецима, управо све донде док не настане права поларна ноћ, лута ловећи, непрестано једући и спавајући на леду где се буде затекло. Обично тако заједнички лута по једна номадска породица. Саонице које вуку пси и у којима носе своје најнеопходније потребне ствари, оставе где на леду, са псима и малом децом. Човек, жена и одраслија деца разиђу се на разне стране тражећи на леду какав отвор који је пре тога пробушила њушком каква фока, и онда настаје лов [...] Рупа се прошири до ширине од пола метра. Еским лежећи на леду и држећи главу над самом рупом, чека да се појави фока која, пливајући под ледом, искоришћава сваки отвор да кроз њега провуче главу и дође до ваздуха потребног јој за дисање. У тренутку

кад то буде, копље везано за руку ловца зарије се у животињу, која за час буде кроз рупу извучена из воде и убијена.“

Прегледно и систематично Петровић бележи све морфолошке особености ове групе Ескимска.

„То су били све омањи људи, чија висина не прелази 1,50 метара. Имају велику лобању, дугуљасту, са челом суженим навише. Образи су им широки и испупчени; нос спљоштен; очи мале, црне и једва отворене, вероватно због атмосферских непогода којима су од детињства стално изложени, и због бљештавог белила снега и леда у коме проводе свој век. Руке и ноге су им сразмерно према телу мале, а горњи део тела им је јако развијен; већином су дебели. Боја лица им је мрко црвена. То су, несумњиво, примерци људске расе који се данас највише приближавају примитивном човеку, бар по начину живота [...] Од њих ретко ко да доживи 50 година. Можда због њихове велике пројдрљивости за месо. Један Еским, одмах чим улови животињу, фоку, моржа, белог медведа и др., почне одмах, још на лицу места, јести, и поједе до 7 килограма меса за оброк. Међутим, та кратковечност, изгледа да не важи за жене; ове, доста често, достижу старост од 60–80 година. То би се, вероватно, имало приписати њиховоме много мање напорном животу но што је онај који воде људи. Жене иначе потпуно личе на мушкарце. Нису од њих лепше, а и носе се као они, тако да их је немогућно разликовати. Сем сировог меса и сирове рибе, не једу ништа друго. Не знају ни за со; није им ни нарочито потребна, јер у животињској храни коју искључиво и употребљавају, има довољно соли за потребе њиховог организма.“

Сликовито и документаристички, Петровић описује ескимска станишта.

„Када су у своме насељу, Ескимска станују под шаторима, или у земуницама од ледених плоча, које кадшто покрију и снегом. Шатори су им од кожа фока, придржаних дрвеним моткама и камењем; пукотине су запушене гренландском маховином. Прозора нема, а улаз се затвара једном завесом од црева фока, распараних и сашивених једно уз друго; таква завеса не пропушта ветар, а пропушта нешто светлости у шатор. Земунице праве од плоча исечених ножем у леду и састављених тако да се добије једна полусферична купола (која се на њиховом језику назива „игло“). Један узан тунел од 3–5 метара дужине, кроз који се провлаче четвороношке, везује унутрашњост иглоа са спољашношћу. Кад сам, кроз такав тунел, покушао ући у један игло, мало је требало па да се онесвестим на пола пута, од неописивог задаха који је долазио из унутрашњости иглоа, морао сам се, идући четвороношке у назад, вратити излазу брже но што сам ушао. За време дуге поларне ноћи, у земуници гори једна примитивна лампа, издубљена у меком камену, са фитиљем од упредене маховине. Лампа даје слабу светлост и нешто мало топлоте. Ватру врло ретко употребљавају, јер немају горива, а и навикли су да све једу пресно. Док седе у земуници, добро су одевени у кожу. Кад хоће да спавају, лежу једно поред другог, потпуно голи, на прострту кожу од белог медведа и покривају се другом кожом. Одело им је начињено од коже фока, јелена или белог медведа, покадшто све то измешано. Шију га жене иглом начињеном од рибље кости. И људи и жене носе чакшире, често украшене, као и бунда извезеним или урезаним сликама. Обично облаче по два одела једно преко другога; кад су на отвореном мору, пребаце преко свега још и по једну кожу од фоке, која чува да се не покваси медвеђа кожа под њоме. Преко главе је навучена капуљица од коже која оставља откривене само очи, нос и уста. Често је и преко очију превучена кожа од фоке са два танка хоризонтална разреза,

ради вида; то их чува од снежних иглица које изазивају запаљење у оку, као и од бљеска снега и леда. На ногама носе неке врсте чарапа, у облику врећица од коже поларних зечева, преко који навуку чизме од коже фока.“

Ескимима са источног Гренланда, о којима Петровић овде говори, никад се међу собом не свађају и не туку.

„Темперамента су флегматичног, отворени и добродушни, али без узбудљивости и веселости. Када престану гледати странца са неповерењем и виде да се немају чега бојати, сва им је брига да га ничим не наљуте или не ожалосте. Никад нико није чуо од њих да се жале на свој сурови живот, или на ма шта друго. Имају врло слаб појам о својини. Осим жена, одела и алата, све сматрају да се може делити са другима. Кад је један од њих уловио фоку, сви они који се нађу у близини могу јести колико хоће од лова. Али то повлачи и дужности и сваки мора да лови, или да помаже у лову и у опремању алата и прибора кад му се то затражи.“

Разумљиво, највећу пажњу у описима живота Ескимима Петровић је посветио њиховом лову.

„Чим се, почетком пролећа, толико развиди да се може ловити, и време допусти да се напољу може опстати, Ескимима се у масама крећу у лов, једни у саоницама, други у чамцима, или чуновима. [...] Саонице вуку велики и јаки ескимски пси, дивљи и крволочни скоро као курјаци, али који су према Ескимима врло послушни. [...] За пловидбу користе велике чамце и лаке чунове. [...] Велики чамци са широким једрилима од коже фока, који носе по 6–12 лица, употребљавају се за путовања целе породице са пртљагом, или за лов на кита. Много су им интересантнији лаки чунови за појединце, названи „кајак“, који играју врло важну улогу у животу Ескимима. Они му поглавито прибављају оно што му је најпотребније за свакидашњи живот и храну: месо и маст, кожу за одело, обућу и шаторе, кости за алате и друго. Кајак се прави од штављене коже фока, затегнуте преко ребара од дрвета и чврсто увезане за ребра каишевима и концима од коже или црева. Он је потпуно затворен, покривен и непробојан за воду. На кајак се, и на руковање њиме, Ескимима навикава још од свог најранијег детињства. Он на њему лута по мору тражећи лов и на jakim ветровима, па и при самим бурама, јер кајак, док није каквим чврстим предметом пробијен, не може потонути.“

Петровићев преглед начина лова и одговарајуће опреме је сасвим исцрпан и детаљан, али се ипак на томе није зауставио. Посебну пажњу посветио је и духовном животу Ескимима, њиховим обичајима и веровањима.

„Пре свега, Ескимима имају свој језик, који, иако сиромашан, ипак има израза и за нешто што премаша потребе свакодневног живота. Они имају и своја веровања, своје празноверице, па чак и своја наивна објашњења оног што се око њих дешава. Језик је врло сиромашан у речима и облицима, што чини да се врло брзо и врло лако може научити. Једна реч често исказује читаву идеју, али пошто је број идеја мали, и број таквих речи је јако ограничен. Реченице су врло кратке, често само по једна реч. Верске

Путна исправа Михаила Петровића. И. Марковић, 2018. (Фондација „Михаило Петровић“)

идеје Ескима су врло неодређене и нејасне. Верују у чудовишта и зле духове на које могу утицати само њихови врачевци. Природне појаве, као што су: северна поларна светлост, грмљавина, врло ретка у тим крајевима, постају добром или злом вољом тих чудовишта и духова. Земља мртвих је потпуно слична земљи живих; Еским и тамо продужава свој лов и у тој земљи може још једном умрети. Кад се после облачине појави сунце, то је зато што је негде у томе тренутку умро какав младић, па Велики Дух облачи небо и земљу и сјај да би свечано примио његову душу. Небо је једна пространа земља са рупама, а те рупе су звезде. У тој земљи станују људи који су са ове земље отишли на онај свет; кад они тамо просипају воду, она кроз те рупе цури на овај свет, и то је киша. Кад човек или животиња угине, месец преноси душу на ону земљу горе. Кад се месец не види, он врши пренос душа. У осталом, душа човека може се преобразити у душу ма које врсте животиња. Добри људи постају опет људи, а зли постају животиње; ништа од онога што живи не може се уништити.“

Конечно, у трећем слоју, Петровић темељно објашњава разноврсне појаве које поларне експедиције изучавају и даје веома темељан преглед главних експедиција на северни пол од којих га, у време када пише, дели мање од пола века. Овај путопис, а сличан метод и то веома педантно, аутор практикује и у осталима, је заправо један прави уџбеник географије, демографије и привреде региона који посећује. Назив који се кандидује је, на пример, „Енциклопедија о арктичком кругу“.

Насловна страна књиге *По забаченим острвима* у којој Михаило Петровић описује пут научне експедиције у јужну поларну област 1934–1935. године. (Библиотека САНУ, С 7/12;9).

Путовање друго (лето 1932)

Eastward Ho!

Атлантиком до Саргаског мора, Карипских острва, Антила и Бермуда.

Ово путовање би и тада и данас имало статус „путовања за уживање“. Михаило Петровић са својим пријатељима путује ка острвима Средње Америке, Азорима, на Хаити, Бермуде... Но, и ту као добар путописац осећа да мора нечим да заинтригира читаоце. Мимо питорескних описа, најзанимљивија је подела поморских пљачкаша на регуларне и нерегуларне, односно на државне гусаре и обичне пирате. Државни гусари – тако сам и почео да читам о чувеном сер Френсису Дрејку који је на крају постао адмирал и поразио шпанску Велику армаду при покушају инвазије Енглеске – пљачкали су непријатеља, ратовали, дакле, водили су једну врсту „трговинског рата“, истина нешто насилнијим средствима него што се то данас ради, али са сличним последицама.

Наравно, ту додатно педантно описује рибарство, привреду средњоамеричких острва, те је са ових путовања објавио чак два путописа.

Путовање треће (лето 1933)

Northwestward Ho!

До Лабрадора и Њуфаундленда.

И ова рута усмерена је поприлично ка северу, али већ на топлијем месту. Ту живе људи, постоји привреда која се углавном заснива на риболову и китолову. Као страствени рибар, Петровић не пропушта ниједан од најзначајнијих производа региона – бакалар. Док је северна рута била обојена ледом, хладноћом и опасностима, у опис ове руте Петровић уноси знатно више људских боја.

Путовање четврто (лето 1934)

Southward Ho!

Ка Антарктику атлантском рутом.

Ако сте мислили да је на Југу топло а на Северу хладно, погрешили сте. Истина, зависи колико ка југу одете. На путовању ка рогу

Африке Петровић ће видети и пингвине, свраћа и до Свете Јелене, чувеног острва Наполеоновог заточеништва у последњим данима. Ту је за мало пропустио да види живу гигантску корњачу из Наполеоновог доба. Угинула је у својих добраних двестотинак година, годину дана пре доласка Петровићеве експедиције. Иначе, Британска империја је корњаче углавном доносила са Галапагоса. Михаило Петровић вели да су биле власништво сувереног Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске, и да су, као власништво Круне, шетале бескрајним парковима гувернерове резиденције, те да су се на њиховим леђима „возила“ гувернерова деца. Традиција је јака и данас, јер је најстарије „покретно живо биће“¹²³ на свету, корњача Џонатан (Jonathan)¹²⁴ која живи на Светој Јелени. Петровић у свом путопису *По забаченим острвима* доноси фотографију двеју корњача за које тврди да су из Наполеоновог доба. Корњаче су, међутим, снимљене 1886. и савременим биометријским премеравањима је потврђено да се ради о Џонатану и његовој „дружбеници“¹²⁵ коју је надживео двадесетак година. Петровић за ову омашку не може бити крив – фотографију је, коначно, добио заједно са тврдњом о пореклу – али је савршено уочио фауну која је и данас светска атракција. Поврх свега видео је и „будућу најстарију животињу“!

Путовање пето (лето 1935)

Westward Ho!

До Индијског океана.

Пета експедиција ишла је кроз Суец, ка Индијском океану. И она се, као и друга, држи углавном француских колонија, данас већ независних земаља. Међутим, посећују заиста, како је и путопис потом добио име, забачена острва, која и данас у врхунским Би-Би-Сијевим природно-научним серијама фасцинирају публику. Опет, Петровић има неки редитељски дар, па сходно томе бира и флору и фауну коју изучава и о којој пише. Разуме да у томе главно место има Мадагаскар, *de facto* омањи континент са многим живим бићима којих нема нигде другде на Земљи¹²⁶. Такође изучава и начин живота домородаца, са необичним даром да описује баш оно што нам се чини да би требало. Можемо само да

Карта пређеног пута од француске обале до Мадагаскара 1935. године

Михаило Петровић у својој књизи *У царству гусара* пише о злогласним гусарима, као што је био Чарлс Вен, који је пљачкао Антилска, Бахамска и Бермудска острва

замислио шта би Петровић направио да је уместо фотографског апарата располагао модерним мултимедијалним уређајима за снимање!

Путовање шесто и последње (лето 1939)

Warward Ho!

Пауза у путовањима је потрајала четири године. Нису нам познати разлози. Умор, финансије, криза у Европи у предвечерје рата. Ово путовање је нешто краће. Завршава се у области Азорских острва, 1500 км северозападно од Португалије, а Петровић и на њега иде са француским експедиционим тимом, са којим је иначе пропутовао свет. Како је и ово путовање „на траси јегуља“ можемо основано претпоставити да је и оно, уз друго путовање, послужило као основ и инспирација за *Роман јејуље*. Како се скоро на сваком путовању помиње морска флора, а посебице рибе, можемо претпоставити да је Петровић у њих уносио и своје риболовачке сентименте. Трасе путовања говоре да су и други учесници експедиција за рибе, а поготову за путовања јегуља, били веома заинтересовани. Како се имена или функције чланова експедиције ретко помињу не можемо са поузданошћу тврдити да су се сапутници интересовали баш за јегуље. Али ни мало није спорно да јегуље, које пролазе кроз цео Атлант и Балтик да би се омрестиле и заокружиле свој животни циклус, и данас привлаче пажњу стручњака и заинтересованост нас, лаика.

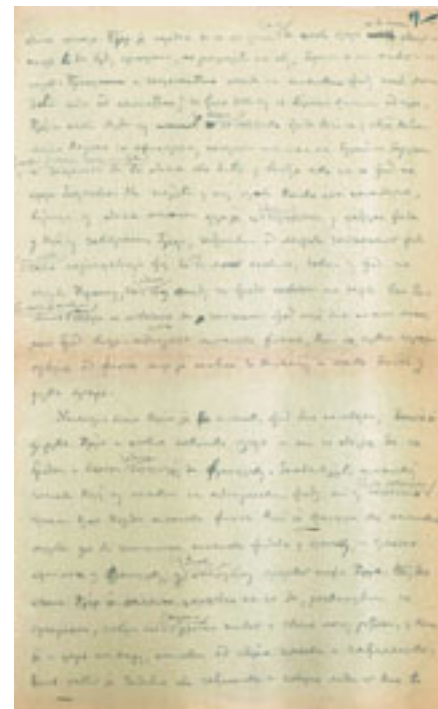
Са овог путовања Михаило Петровић се враћа у земљу и одлази у рат и своје последње дане.

Путописи

Сви описи великих путовања на којима је Петровић био у четвртој деценији 20. века, су заправо његови. Смештени су у обимне путописе, који су, за разлику од његовог математичког дела, настали веома нагло.

Већ по повратку са првог путовања, лета 1931. године, Петровић се обратио¹²⁷ свом пријатељу Павлу Поповићу¹²⁸, председнику Српске књижевне задруге, и предложио да се текстови његових путописа штампају „на увеселеније общества Србског“. Сам Павле, иначе у дугогодишњим блиским везама са Михаилом Петровићем, није се двоумио и први путопис штампао је у литерарној едицији Српске књижевне задруге, у редовном колу, у библиотеци „Савременик“ те тако овековечио Петровића на још један, не само за нас него и за самог Петровића неочекиван начин. Тако је, уз путописца, Петровић постао и књижевник. Најважнији податак који ову двојицу повезује је околност да је 1904, истовремено са Симом Лозанићем и још неколицином, изабран за професора Велике школе а следеће, 1905. године, за професора нетом основаног Универзитета. Чистка коју су присталице династије Карађорђевић уприличиле после државног удара била је прилично темељна. „Преживела“ је највише трећина универзитетских професора, који су 1904. били професори Велике школе, а потом Универзитета. И слично годиште и наклоност који су уживали код новонастале династије, створили су значајне узајамне везе у тој малој групи људи. Значај династије опада после Великог рата, но личне везе опстају, можда постају и јаче, јер политичка позадина која их је одржавала нестаје.

Стога, оцене да се Петровић наметнуо својим путописом ваља гледати са резервом. Сва је прилика да је Павле Поповић био добро обавештен о његовим путовањима и у њима угледао не само могуће штиво, већ и неку повезујућу трансверзалу своје генерације. Овакав приступ може и да објасни како се први путопис Михаила Петровића, у књижевном занату

Рукопис Михаила Петровића за припрему књиге *У царстџу јусара* (Удружење „Адлигат“)

Михаило Петровић у својој књизи *Са океанским рибарима* пише о издржљивости, истрајности и трезвености океанских рибара

ипак аматера и почетника, нашао у едицији „Савременик“ у којој су објављивана дела српских књижевних величина тог времена.

Сарадња се наставила и у издању Српске књижевне задруге је објављено чак пет Петровићевих књига: *Кроз њоларну област* (1932)¹²⁹, *У царсџиву јусара* (1933)¹³⁰, *Са океанским рибарима* (1936)¹³¹, *По забаченим острвима* (1936)¹³² и *Роман јеђуље* (1940)¹³³. Осим *Романа јеђуље*, све су то путописи¹³⁴, први са првог путовања, „гусари и рибари“ са другог а „забачена острва“ са трећег путовања.

Полиџика је кроз Петровићеве цртице и рефлексије пренела „скраћена издања“ његових путописа. Могуће је да је *Полиџика* више утицала на стварање Михаила Петровића као парадигме тог жанра у Срба, него сва издања Павла Поповића.

Истина је, бар се аутору ових редова изнова чини, и да је Михаило Петровић веома добро разумео моћ медија и да је свој дар за саморекламирање довео до самог врхунца те епохе. Неки други, пак, мисле да то не приличи таквим величинама. Вероватно је да је тачно објашњење негде „на средини“, па самим тим и досадно и бастардно.

Од петнаест томова *Сабраних дела*, *Пуџојиси* чине два по-највећа. Слободанка Петковић (поговор у књизи 13, односно другом тому *Пуџовања*), написала је сјајан текст у коме љубитељи куриозитета могу наћи пуно тога што овом прегледу недостаје.

Као потомак људи и жена који су и своју читалачку културу градили на Петровићевим путописима, и сам сам, још као дете, прочитао све његове путописно-књижевне радове. Колега Михаило Пантић који је за каталог изложбе и ову монографију припремио прилог о рибарству и Петровићевом књижевном делу, предложио је да се и Микина књижевна делатност, односно његов књижевни рад, изложи озбиљнијој анализи. Рок је превише кратак да то у овој прилици обавимо, али свакако мислим да је Пантић сасвим у праву и да један посебан „пројекат“, како се то данас каже, треба да посветимо том прегнућу.

Путописи, као и друга Петровићева дела, постављени су у дигиталној форми у Виртуелној библиотеци Математичког факултета¹³⁵.

